

31. Nauwelaerts, Het secundair onderwijs, 292.

32. 'Conciones a domino de Ymmerselle compositum in evangelia et manuscriptae', 'Liber manuscriptus et compositus a domino nostro de Ymmerselle, in primus est concio de nativitate Dominica et libri tres de morte', 'Duo Volumina cantilenarum conscripta a domino de Ymmerselle' en ook het 'Manuscriptus liber quem opus Dominus de Ymmerselle Rapsodia intitulavit' is waarschijnlijk door Van Immerseel zelf geschreven.

33. Stoffelen, 'Twee Berner parochiebibliotheken', 207 en 214 en de boedelinventaris van Van Immerseel.

34. W. Frijhoff, 'Vier Hollandse priesterbibliotheken uit de zeventiende eeuw', Ons geestelijk erf, driemaandelijks tijdschrift voor de geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden, 51(1977)202.

35. Nauwelaerts, 'Het secundair onderwijs', 285 en Elias, Het civilisatieproces, I, 106.

Christiaan Mosmans

dr A.C.M. Kappelhof

**een Bosschenaar die in Parijs
carrière maakte**

In 1760 wendde Willem Mosmans vergezeld van zijn broers en zusters zich tot de schepenbank van 's-Hertogenbosch met een verzoek: of de heren een machtiging willen afgeven om hun broer Christiaan achter slot en grendel te zetten. Hij heeft namelijk een hele reeks 'excessen' gepleegd. Tegen iedereen die het weten wil vertelt hij dat hij van plan is zijn broer Cornelis te vermoorden. Alle pogingen om de zaak in eigen kring te regelen zijn op niets uitgelopen. Nu staat, aldus het rekest, de eer van de familie op het spel. Op 10 november 1760 verleent de Bossche schepenbank machtiging om Christiaan Mosmans, op dat moment 31 jaar oud, op te laten sluiten. Daarmee vertrekt Christiaan uit de stad en is het probleem voorlopig opgelost. De schepenen moesten zich in deze tijd geregeld over dit soort verzoeken buigen. Er kwamen steeds meer mensen die niet deugden of waar wat aan schortte, althans dat vond de familie of de omgeving. Het devies luidde meestal: opsluiten in een dolhuis, een zogenaamd verbeterhuis, of een klooster. In het geval Mosmans zou alles nog ten goede keren,

maar meestal verdween het zwarte schaap voorgoed achter stevige muren. Voordat we de levensloop van Christiaan gaan volgen, eerst iets over deze destijds nieuwe maatschappelijke trend.

Toename van het aantal opsluitingen

Al in de late Middeleeuwen kwam het voor dat mensen die in hun eigen omgeving niet meer te hanteren waren, werden opgesloten. Dat kon gewoon thuis, in een kamer met tralies voor de vensters, maar ook buitenshuis, in een zinnelooshuis of in een klooster dat zich op deze vorm van zorg had toegelegd. 's-Hertogenbosch had sedert 1442 het door Reinier van Arkel gestichte zinnelooshuis binnen zijn muren. Het was en is gevestigd in de Hinthamerstraat en viert dit jaar zijn 550-jarig bestaan.¹

De bestuurders van deze huizen accepteerden echter geen nieuwe patiënten als de rechtbank niet eerst een machtiging had afgegeven om tot opsluiting over te gaan. Het was steeds de rechtbank van de woonplaats van de betrokkene die de machtiging af moest geven. In 's-Hertogenbosch was de uit negen personen bestaande schepenbank

tot deze rechtshandeling bevoegd. Vanaf circa 1740 begon het aantal afgegeven machtigingen plotseling te stijgen. De groei zette door tot na 1800, zoals uit het volgende staatje blijkt:

Aantal door de schepenbank van 's-Hertogenbosch verleende machtigingen tot opsluiting, 1810 ²

periode	aantal machtigingen
1735-'44	17
1745-'54	34
1755-'64	35
1765-'74	65
1775-'84	44
1795-1804	88

Tussen 1800 en 1810 werden jaarlijks gemiddeld tien Bosschenaren opgesloten. In Maastricht lag dit aantal ongeveer even hoog. Ook elders in Nederland, België en Frankrijk steeg vanaf het midden van de achttiende eeuw het aantal gedwongen opnamen in inrichtingen en kloosters.

Waarom meer opsluitingen?

Het is niet zo eenvoudig om de oorzaken van dit verschijnsel aan te geven. Onder de opgesloten kunnen we ruwweg drie groepen onderscheiden: alcoholisten, krankzinnigen en mensen met een niet getolereerde leefwijze. Ook uit andere bronnen weten we dat het alcoholisme aan het eind van de achttiende eeuw in 's-Hertogenbosch sterk toenam. Een arts als dr A. Walkart maakte zich daar in 1780 al zorgen over. Het was vooral de sterke drank die veel onheil aanrichtte. In de rekestten wordt het klassieke beeld beschreven van de dronkzuchtige die alles wat hij verdient verzuipt, hele dagen in

de kroegen rondhangt en bij thuiskomst hethuisraad kort en klein slaat. Mishandeling van echtgenote en kinderen kwamen ook geregeld voor. Opmerkelijk is dat we ongeveer even veel dronkzuchtige vrouwen als mannen tegenkomen. Vrouwen die aan de drank raakten verwaarloosden het huishouden. Meubels werden naar de lommerd gebracht om maar aan geld te komen. Anderen maakten schulden op naam van familieleden die er op deze wijze achter kwamen dat zoonlief of broer aan de drank was geraakt.

In die tijd maakte men nog geen scherp onderscheid tussen psychiatrische ziektebeelden en zwakzinnigheid. Beide groepen werden door elkaar aangeduid als 'krankzinnig' of als 'innocent'. Vooral 'razende' krankzinnigen kwamen voor afzondering en opsluiting in aanmerking. Wanneer zij zich rustig gedroegen en wanneer er nog ouders waren om op hen te passen liet men ze gewoon hun gang gaan.

De derde groep bestond uit mensen die zich schuldig maakten aan allerlei vormen van wangedrag. Dit kon zeer uiteenlopende vormen aannemen, maar vaak was het een combinatie van spijlucht, onverantwoord zakendoen en omgaan met dubieuze figuren. Bij vrouwen kwamen we af en toe tegen dat zij in slecht gezelschap verkeerden of zich bezighielden met prostitutie.

In de aanvragen om een machtiging kwam steeds weer naar voren dat een bepaalde vorm van gedrag niet werd geaccepteerd. De familie kwam ook niet zo maar bij de schepenen om hulp vragen. Men had eerst zelf geprobeerd er wat aan te doen.

Vermaningen, gesprekken onder vier ogen en lijfstraffen haalden echter niets uit. Bij zinnelozen werd de ziekte steeds erger en dreigde er gevaar voor brandstichting of zelfdoding. De toestand was, zo melden veel rekestten, nu zo gevaarlijk of aanstootgevend geworden, dat de tijd voor drastische maatregelen gekomen was.

De gehanteerde normen voor wat aanvaardbaar was, verschilden nogal van de tegen-

woordige. Zo vroeg een vader om zijn zoon op te mogen sluiten, omdat hij samenwoonde met een vrouw. Te veel geld uitgeven is tegenwoordig geen reden meer om mensen gevangen te zetten, maar toen wel. Vanaf 1740 kwamen er in ieder geval steeds meer mensen die tot drastische maatregelen wensten over te gaan. De tolerantie ten opzichte van 'raar' gedrag nam af. Overigens zijn ook andere verklaringen aangevoerd voor het stijgend aantal opsluitingen, maar het voert te ver daar nu op in te gaan.³

Waarheen gingen zij?

Vanzelfsprekend gingen veel Bosschenaren naar het zinnelooshuis Reinier van Arkel. In 1759 kreeg dit oude instituut concurrentie van het 'verbeterhuis' dat was gesticht door Jan van de Gevel, een oud-werknemer van Van Arkel. Het was gevestigd aan de Papenhulst en mocht zich in een stijgende klandizie verheugen. In de periode 1735-1764 ging iets meer dan de helft van de opgesloten Bosschenaren naar deze twee huizen. Ongeveer een kwart werd geplaatst in kloosters in het huidige Nederlands

Limburg en België. De toen al bestaande en nog steeds zeer bekende kolonie in Geel was overigens niet zo populair in Den Bosch. Men stuurde de mensen graag naar de kloosters van de celebroeders in Maastricht of Luik. Het laatste werd ook wel aangeduid als het 'hôpital Saint-George' (St. Jorisgasthuis) en was gevestigd in de voorstad St. Léonard gelegen aan de Maas ten oosten van de stad. Andere kloosters waren: de Birgittinessen in Uden, Soeterbeek in Deursen-Dennenburg, de celebroeders in Hasselt en het mannenklooster Mariënwater in Weeze ten zuiden van Goch (thans Duitsland). Helemaal aan het eind van de achttiende eeuw was de Kluis bij Bree (Belgisch Limburg) 'in'. Slechts enkelen, vermoedelijk vooral protestanten, verhuisden naar inrichtingen benoorden de rivieren.

Afb. 1 Fragment uit het verzoekschrift van de familie Mosmans gericht aan de schepenen van 's-Hertogenbosch om de machtiging tot opsluiting te verlengen. Christiaan Mosmans was namelijk nog steeds van plan zijn broer te vermoorden (Stadsarchief 's-Hertogenbosch, oud-rechterlijk archief, inv. nr. 436; foto A. Schreurs).

Gesien bij Mijn Heerens Schepenen der Hoofstads 's-Hertogenbosch de Requeste, bij, ofte wogens Willem Mosmans, (genoot is Mosmans, Wendel Thilliam, als in huwelijk hebbende Lambertus Mosmans, en Antje, ny Godschalk, als Gehouwt met Willemus Mosmans, aan haar do wel Nijthave gepreleant, waar bij, om Geachte overvorderen verloken Permissie, om haren Broeder, en Swager respectie Christiaan Mosmans, tot voorkominge van Versins ende Heer, en publicque Schandalen, ver

Het dolhuis in Dordrecht was nog het meest favoriet. Voor jonge mannen die voor galg en rad waren opgegroeid had men iets speciaals in petto, namelijk gedwongen dienstneming bij de Oostindische of Westindische Compagnie. Deze kerels werden geboeid afgevoerd naar Vlissingen of Rotterdam, waar een schip gereed lag om hen op te nemen. De compagnieën moesten altijd alle zeilen bijzetten om aan matrozen te komen. Een vaart naar de Oost was buitengewoon riskant: in de achttiende eeuw had je een kans van een op drie om levend in het vaderland terug te keren. In de periode 1733-1774 werden tien Bossche jongens op deze wijze voor hun wangedrag gestraft. Overigens werden in Reinier van Arkel en het Verbeterhuis aan de Papenhulst ook mensen van buiten de stad opgenomen. Deze kwamen grotendeels uit het rivierengebied en verder uit de steden Breda en Nijmegen en uit Holland.

De familie Mosmans

De familie Mosmans is vooral onder oudere Bosschenaren zeer bekend. Zij hadden een nog steeds bestaande boekhandel in de Kerkstraat en traden ook op als uitgevers van bladmuziek. Met de drie ongetrouwde broers Jan, Alphons en Albert stierf de Bossche tak van de familie uit. Jan maakte naam met een nog steeds zeer bruikbaar boekwerk over de St.-Janskerk dat in 1931 verscheen. Van Alphons Mosmans is een reeks composities bekend. Op het Stadsarchief bevindt zich nog de Collectie Mosmans met daarin veel aantekeningen over de geschiedenis van de stad. In deze verzameling is ook een in 1899 gedrukte genealogie te vinden waaruit blijkt dat de familie Mosmans vanaf het einde van de zestiende eeuw in 's-Hertogenbosch woonde.⁴

In de zeventiende eeuw hielden de katholieke Mosmansen zich bezig met de handel in en de produktie van lijnwaad en lint. Volgens de genealogie behoorde Frans

Mosmans, de vader van Christiaan, tot de grootste lintfabrikanten in de stad en had hij meer dan honderd mensen in loondienst. Hij was getrouwd met Catharina van Vree, ook al de dochter van een lintfabrikant, en woonde in het huis 'Het Rood Meer' op het Ortheneinde. Voor de Bossche economie was de lintfabricage in de achttiende eeuw zeer belangrijk. Bossche kooplieden gaven werk uit aan lintwevers zowel binnen als buiten de stad. Zij organiseerden de produktie en verhandelden het eindprodukt.

Het huwelijk van Frans en Trijn was gezegend met veertien kinderen waarvan er vijf jong stierven. Christiaan werd geboren in 1729 als tiende in de rij. De genealogie heeft over Christiaan niet veel te melden: 'wegens zwakheid van geest werd hij in 1763 door de familie te Luik besteed' en daar moet de lezer het verder mee doen. Dit is opmerkelijk, want Jan Mosmans heeft op grote schaal onderzoek verricht in alle Bossche archieven. Hij moet de stukken die hierna aan de orde komen hebben gezien. Het paste kennelijk niet in de stamboom die er, zoals zo vaak, op gericht was het voorgeslacht te presenteren als oer-Bosch, degelijk en fatsoenlijk.

Een Spaans-Franse connectie

Opmerkelijk is nog de vermelding van een oom van Christiaan, ook Christiaan genaamd, een zoon van Aart Mosmans Aartszoon en Anna Maria van Beekvelt. Christiaan Mosmans sr. woonde in 1713 in bij zijn oom Hendrik van Beekvelt te Amsterdam. Later vestigde hij zich als bankier in Bilbao om ten slotte naar Parijs te gaan, waar hij op 1 februari 1760 als bankier stierf. Een broer van Anna, Peter ofwel Pedro, vestigde zich vóór 1709 als koopman in Bilbao in Baskenland. Een kleinzoon van Peter/Pedro van Beekvelt was Antoine Nicolas Beekvelt die in 1760 als bankier vermeld wordt te Parijs. Hendrik van Beekvelt benoemde in 1713 in zijn testament

Christiaan Mosmans sr. tot enige erfgenaam.⁵ We weten niet zeker met wat voor zaken de Van Beekvelts zich in Spanje bezighielden. Hoogstwaarschijnlijk echter met de handel in Spaanse wol. In het woordenboek van Luiscius dat in 1725 in Amsterdam verscheen wordt vermeld onder het trefwoord Bilbao:

*'...dat hier een groot getal schat-ryke kooplieden van allerhande natien wonen. In deze stad is de stapel van den Spaanschen wolhandel, en alle Engelsche en Hollandsche waren werden [= worden] uit deze plaats door geheel Spanje verstierd [d.w.z. Bilbao is de belangrijkste importhaven voor heel Spanje].'*⁶

Luiscius weet verder nog te melden dat de vrouwen hier, zolang zij niet getrouwd zijn, hun haar afscheren en blootshoofds rondlopen. Om die reden zal Van Beekvelt zich dus zeker niet in Bilbao gevestigd hebben. De Spaanse wol werd door Bossche kooplie-

Afb. 2 In steden als Parijs en Londen bestonden in de 18e eeuw grote gestichten waar honderden 'zinnelozen' verbleven. Berucht wegens zijn wantoestanden was Bedlam in Londen. De Engelse kunstenaar William Hogarth (1697-1764) maakte een serie gravures van de chaotische toestanden in Bedlam. (Diareeks 'Geschonden geesten' uitgave Ver. Geschiedenis der Verpleegkunde, 1987).

den naar hun vaderstad vervoerd en vandaar over land naar Tilburg gebracht om daar in de wollenstoffenindustrie te worden verwerkt. In 1718 vernemen we dat de overslag van Spaanse wol een van de belangrijkste activiteiten in de Bossche haven is. Voor de kraanmeester vormde de wol de belangrijkste bron van inkomsten.⁷ Dit vestigt nog eens de aandacht op de rol die Bossche (en Bredase) kooplieden hebben gespeeld in de Tilburgse textielnijverheid. Deze is mijns inziens veel belangrijker geweest dan tot nog toe wordt aangenomen. Een materie die nader onderzoek verdient.

Ontsnapping en berouw

Christiaan werd in 1760 overgebracht naar het klooster van de cellebroeders in Maastricht. De cellebroeders of Alexianen waren in de Middeleeuwen gespecialiseerd in het verplegen van pestlieders. Na het verdwijnen van deze gevreesde ziekte uit West-Europa rond 1670 gingen zij zich meer richten op de verpleging van krankzinnigen en andere lieden die uit de samenleving dienden te worden verwijderd. De cellebroeders hadden een goede naam, maar zij waren ook duur. De Maastrichtse cellebroeders berekenden in deze tijd een verpleeggeld van fl. 250,- tot fl. 300,- per jaar.⁸ De voor Christiaan afgegeven machtiging gold voor één jaar, waarna de familie een verlenging kon aanvragen. In 1761 en 1762 gebeurde dit ook, nadat de directeur van het klooster per brief had laten weten dat Christiaan nog niet kon worden losgelaten. Hij was immers nog steeds van plan zijn broer te vermoorden. In 1763 kreeg de familie Mosmans toestemming van de schepenen om Christiaan over te plaatsen naar het St. Jorisgasthuis in Luik. Anders dan Maastricht, dat ten dele tot de Republiek behoorde, was Luik buitenland. Het was de hoofdstad van een zelfstandig vorstendom, het prins-bisdom Luik. De Bossche schepenen verbonden aan een machtiging tot opsluiting in het buitenland altijd strengere voorwaarden. In dit geval gingen zij zelfs heel ver: de familie Mosmans moest naar Den Haag om daar aan de Staten-Generaal, het hoogste gezag in de Republiek, verlof te vragen voor de overplaatsing.⁹

Eind januari 1765 ontving Willem Mosmans, het hoofd van de familie, een brief uit Luik met een onaangename mededeling. De priester-directeur van het St. Jorisgasthuis berichtte dat Christiaan was ontsnapt en dat hij zich ergens schuilhield. Na enig informeren ontdekte men dat de vluchteling zich ophield in een dorp dat noch onder de Republiek noch onder het gezag van de prins-bisschop viel. Dergelijke dorpen

waren er in dat gebied veel en het was een hele toer om daar iemand te laten oppakken. Christiaan was echter ziek geworden en hij toonde berouw over zijn vroegere gedrag. Wat hij in elk geval niet wilde was teruggaan naar Luik. Zijn aanbod was dat hij zich zou vestigen in een afgelegen dorp bijvoorbeeld Achel (ten zuiden van Eindhoven, thans Belgisch Limburg) of Uden om daar als een fatsoenlijk en net burger verder door het leven te gaan. Achel en Uden lagen toen net even over de grens van de Republiek en golden dus als buitenland. De machtiging tot opsluiting moest dan wel worden ingetrokken. De familie kon zich wel in dit voorstel vinden, maar het waren en bleven zakenlieden. Eerst moesten dus enkele voorzieningen worden getroffen:

'soo tot voorkominge dat door haren broeder geen schulden buyten hun weten en toestemminge sou-den kunnen worden gecontracteert...'

In de praktijk betekende dit een ondercuratelestelling. Christiaan was bovendien niet onbemiddeld: een 'vriend' in Parijs, vermoedelijk oom Christiaan, had hem bij testament een lijfrente nagelaten van fl. 182,50. Van zo'n bedrag kon je in Brabant toen rondkomen.¹⁰ Voorkomen moest worden dat Christiaan in een moment van zwakte deze rente zou verkwanselen. De schepenen gingen akkoord met deze regeling: de machtiging werd ingetrokken en er werden curatoren benoemd om over Christiaans bezittingen te waken.¹¹ Een neef van Christiaan in Parijs was van alles op de hoogte. Dit zal Antoine Nicolas, de bankier, geweest zijn. Hij bood Christiaan aan om naar Parijs te komen, dan zou hij hem verder helpen. De Franse connectie bood uitkomst. Christiaan kreeg van zijn broers en zwagers de raad op dit mooie aanbod in te gaan en aldus geschiedde. In 1765 vertrok Christiaan, die zijn familie zo in de problemen had gebracht, naar het verre Parijs. Dat was toen al een stad met ruim 600.000

inwoners, een wereldstad waar van alles te beleven was, maar waar je, zeker als buitenlander, ook heel gemakkelijk in de goot kon belanden. Protectie van een familielid was voor Christiaan derhalve van levensbelang. De Bossche Mosmans zullen niet anders verwacht hebben of zij zouden nooit meer iets van hem horen.

Derde chirurgijn des konings

Bijna tien jaar later, in oktober 1774, kregen de Bossche schepenen een rekest voorgelegd dat afkomstig was van Christiaan Mosmans, derde chirurgijn in het koninklijk hospitaal Hôtel Dieu te Parijs. Hij was even overgekomen vanuit de Franse hoofdstad om een zaak te regelen die hem hinderde. De in 1765 ingestelde curatele was namelijk nog steeds van kracht, waardoor hij niet over de hem vermaakte lijfrente kon beschikken. Het was hem ondertussen niet slecht afgegaan. Niet alleen had hij in Parijs -overigens een stad met toen al vele verleidingen- stil en netjes geleefd, maar hij had zich weten op te werken tot zo'n goed chirurg dat hij naast zijn baan in het Hôtel Dieu nog waarnam in een ander zieken-gasthuis. Hij behandelde niet alleen arme patiënten, toen de vaste klanten van elk gasthuis, maar vertelde dat hij bovendien

*'van tijd tot tijd patiënten, zelfs van den eerste rang, hadde mogen bedienen en dus de eer genoot met gedistingueerde personen te Parijs te converseren'.*¹²

Als bewijs hiervan had hij brieven bij zich van belangrijke personen, onder andere van een eerste raadsheer van het Parlement van Parijs.

Het Hôtel Dieu was het oudste gasthuis van Parijs. Oorspronkelijk was het van de bisschop van Parijs, vandaar ook dat het tegenover de kathedraal, de Notre Dame, lag. In de achttiende eeuw was het een van de grote gasthuizen van Parijs. Het Parlement van Parijs was het belangrijkste gerechtshof van Frankrijk. In de tijd van Christiaan bestond

het uit acht kamers (afdelingen) en telde het bijna 200 raadsheren. Ter vergelijking: de Raad van Brabant, het hoogste rechtscollege in Staats-Brabant, bestond toen uit negen raadsheren.¹³

Heel nederig verzocht onze Bosch-Franse chirurgijn de schepenen om ontslag uit de curatele. Hij schaamde zich daarvoor en op zijn gedrag was sinds zijn vertrek uit 's-Hertogenbosch niets aan te merken geweest. Aangezien hij weer snel naar Parijs moest terugkeren, verzocht hij de schepenen om enige spoed. De schepenen stuurden het rekest door naar broer Willem Mosmans met het verzoek om binnen vier dagen te reageren. Mogelijk was Christiaan bang voor een vertragsactie van zijn familieleden, want drie dagen later viel er bij de schepenen een tweede rekest in de bus, vergezeld van zes getuigenissen geschreven door Parijzenaars, dat op het gedrag van 'le chirurgien hollandais' niets aan te merken viel. De schriftelijke reactie van Willem Mosmans liet toen nog maar één dag op zich wachten, waarna de schepenen vonnisten dat de curatele over Christiaan zou worden opgeheven. Wel bepaalden zij dat dit niet met terugwerkende kracht was. Christiaan Mosmans had zijn doel grotendeels bereikt. Zijn familie en iedereen in Den Bosch wist dat hij carrière had gemaakt en dat hij zich had weten op te werken tot een gerespecteerd man die omging met heren van stand. En zijn lijfrente had hij ook weer terug. Vermoedelijk is Christiaan teruggereisd naar Parijs; in zijn vaderstad is hij in elk geval niet overleden, want in de begraafboeken troffen wij zijn naam niet aan.

De Franse chirurgie in de 18e eeuw

Een chirurgijn was een arts die zich gespecialiseerd had in het doen van operaties, maar die doorgaans niet aan een universiteit had gestudeerd. Het vak leerde hij in de praktijk. Er was een groot verschil tussen de chirurgijns en de universitair gevormde art-

Afb. 3 Christiaan Mosmans werd als zoon van Franciscus Mosmans en Catharina van Vree geboren op 17 juli 1729 in het huis 'Het Rood Meer' op het Ortheneneinde. Dit huis bestaat nog steeds als Orthenstraat 73/73a, 2e huis rechts op de foto. (Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Historisch-Topografische Atlas, stamboeknr. 29 309)

sen die Latijn kenden maar niet wisten hoe je een zweer moest opensnijden. Dat lieten ze dan ook graag over aan de chirurgijns op wie ze een beetje neerkeken.

Als chirurgijn was Christiaan Mosmans waarschijnlijk veruit de meerdere van zijn Bossche collega's als Jacob van der Haar en Jan Bolsius. Niet dat dit kleine jongens waren; het dagboek van Bolsius en de publicaties van Van der Haar laten zien dat zij het mes uitstekend wisten te hanteren en dat hun operaties ook succes hadden.¹⁴ De Franse chirurgie stond toen echter op een hoger peil dan de Nederlandse. Vanaf circa 1650 had zij een stormachtige ontwikkeling meegemaakt. Dank zij de vele oorlo-

gen die de Franse koning Lodewijk XIV (1643-1715) voerde konden de legerchirurgijns veel ervaring opdoen in bijvoorbeeld het behandelen van schotwonden en het snel amputeren. De chirurgie wist zich te ontworstelen aan de voogdij van de universiteiten van waaruit men altijd op deze ambachtslieden had neergekeken. In 1724 slaagde Georges Maréchal, lijfarts van koning Lodewijk XV, erin om een al bestaande opleiding erkend te krijgen. De 'Ecole de Chirurgie' kreeg de koning als beschermheer en fondsen uit de staatskas. Enige jaren later volgde een wetenschappelijk instituut, de 'Académie royale de Chirurgie'. De chirurgen konden aan deze school theoretische lessen volgen. Juist de combinatie van praktijkervaring, die zij vanouds hadden, met theoretische kennis bleek bijzonder vruchtbaar te zijn. De chirurgie ontwikkelde zich van een ambacht tot een tak van de medische wetenschap.¹⁵

Aan het eind van de achttiende eeuw trokken veel medisch studenten vanuit Nederland naar Parijs om zich daar bij te scholen aan de toonaangevende chirurgische opleidingen. De historicus prof. dr W. Frijhoff die onderzoek verrichtte in het archief van de Ecole de Chirurgie trof in de inschrijvingsregisters heel wat namen aan van mensen uit Holland en Staats-Brabant.

Een medicus als dr Lighetenveld die rond 1800 in 's-Hertogenbosch prakticeerde had bijvoorbeeld in Parijs gestudeerd. Ook uit Maastricht, Breda, Roosendaal en Bergen op Zoom trokken leergierige jongens naar de Franse hoofdstad.¹⁰ Heeft Christiaan Mosmans in 's-Hertogenbosch soms reclame gemaakt voor de Parijse opleidingen?

1. Eind oktober verscheen bij die gelegenheid een boek waarin de geschiedenis van dit stukje Den Bosch wordt geanalyseerd: A.C.M. Kappelhof, Reinier van Arkel 1442-1992. De geschiedenis van het oudste psychiatrisch ziekenhuis van Nederland. Tijdens het onderzoek nodig voor dit boek stuitte ik toevallig op het geval-Mosmans.

2. Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Oud-rechterlijk archief 's-Hertogenbosch, plaatsingslijst-Smit, nrs 435-438, 1916-1919 en 1921. Voor de periode 1784-1794 ontbreken de gegevens.

3. Zie hiervoor het in noot 1 geciteerde werk.

4. Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Collectie Mosmans, inv. nr. 62. Genealogie der familie Mosmans te 's-Hertogenbosch ('s-Hertogenbosch, 1899).

5. Alph. G.J. Mosmans, 'Bosschenaars in Spanje', *Taxandria*, XXXIV(1927)249-257.

6. A.G. Luiscius, *Het Algemeen historisch, geografisch en genealogisch woordenboek enz.* (8 dln.; Den Haag en Delft, 1725), dl. II onder trefwoord Bilbao.

7. Stadsarchief, Oud-Stadsarchief, inv. Van Zuijlen, nr. A 100, d.d. 25 augustus 1718; de inkomsten uit de kraan zijn de laatste jaren erg gedaald als gevolg van natuurrampen, het onklaar raken van de toegangsbruggen tot de stad en "het stremmen der Spaansche wolfe, welke de voornaamste revenue van de craan syn".

8. J.C.G.M. Jansen, 'Waanzin en repressie. De zinnelozen en hun behandeling in Maastricht in de 18e eeuw' in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, XXIII(1978)86.

9. Machtiging d.d. 10 november 1760; verlengingen d.d. 5 oktober 1761, 6 november 1762; verlof tot overplaatsing naar Luik: d.d. 7 oktober 1763; resolutie Staten-Generaal 20 oktober 1763.

10. Zie over nominale en reële inkomens: J.L. van Zanden, 'De economie van Holland in de periode 1650-1805: groei of achteruitgang? Een overzicht van bronnen, problemen en resultaten', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, CII(1987)562-609 met de aldaar vermelde literatuur.

11. Beschikking schepenen d.d. 18 juni 1765.

12. Stadsarchief, Oud-rechterlijk archief, inv. nr. 438, p. 105.

13. A.G. Luiscius, *Algemeen historisch, geografisch en genealogisch woordenboek enz.*, dl. VII ('s-Gravenhage, 1734) 96-97.

14. A.C.M. Kappelhof, 'Het dagboek van chirurgijn Jan Bolsius', *Boschboombladeren*, 33(1986).

15. D. de Moulin, *A History of Surgery* (Dordrecht, 1988) 151.

16. W. Frijhoff, 'Medische beroepen en verzorgingspatroon in de Franse tijd: een dwarsdoorsnede', *Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek*, VIII (1983) 120.